

Снежана МИЛИВОЈЕВИЋ

ЕТНИЧКА СТРУКТУРА И ЕТНИЧКЕ ПРОМЕНЕ НА КОСОВУ У ДЕЛУ АТАНАСИЈА УРОШЕВИЋА

Предмет рада су етничка структура становништва Косова и међусобни односи и утицаји етничких група из времена турске владавине, након балканских ратова и I светског рата у радовима Атанасија Урошевића.

Кључне речи: Срби, Арбанаси, етничка структура, етнички процеси, етничке групе

Атанасије Урошевић, наш велики антропогеограф и етнолог, најпознатији је по свом монументалном делу *Косово* а ништа мање нису познати ни његови остали радови – *Горња Морава и Изморник* (1935), *Новобрдска Крива река* (1950), *Тојоними Косова* (1975), *Етнички процеси на Косову током турске владавине* (1987) итд.

Од непроцењивог значаја како за научну тако и за ширу јавност јесте најновије објављивање збирке радова Атанасија Урошевића *О Косову*, радова који су, како истиче приређивач Милорад Филић, били расути по многим књигама, часописима и новинама. На почетку ове књиге напомиње се да је велики научник био поштован, признат и добио многа признања а управо је на овом простору, који је изучавао читав радни век, потиснут и непризнат. Књига је уједно и прилика да се неправда нанесена имену и делу Атанасија Урошевића исправи.

У комплексној студији *Косово* Урошевић је обрадио географски материјал и становништво Косова у ужем смислу, тј. Косовске котлине, 273 насеља од Качаника до падине Копаоника. Радови у књизи *О Косову* односе се и на Горњу Мораву, Изморник, Новобрдску Криву

реку, Шарпланинску жупу „Сиринић“ односно, како сам аутор истиче, „источну половину Косовско-метохијске целине“.

Поред чисто физичко-географских и антропогеографских питања књига обрађује и етнолошке, етно-биолошке и социолошке проблеме. Детаљно су размотрени типови и положаји насеља у вези са економским чиниоцима, састав становништва, аутор пише о градовима и варошицама на Косову, о пореклу, породицама, именима и варијететима, сеобама и покретима народа. У књизи је присутно обилато коришћење аналитичке грађе, богате литературе и научних резултата до којих се раније доспело, као и утврђивање чињеница са терена, њихово повезивање у ланац узрочно-последичних односа, анализирање њиховог значења и значаја у средини и времену у којима се јављају.

У овом кратком и непотпуном прегледу посебно ће се разматрати етничка структура становништва Косова и етнички процеси, као и међусобни односи и утицаји етничких група из времена турске владавине и времена након балканских ратова и Првог светског рата.

Главну масу становништва на Косову, како истиче Урошевић, чине Срби и Арбанаси, па они у највећој мери и одређују етничку слику Косова. Посебно питање је: откуда Арбанаси на Косову и откада су они ту, с обзиром на то да се у разним записима, документима из доба средњег века, а нарочито у повељама наших тадашњих владара, Арбанаси не помињу. „У светостефанској или бањској повељи помињу се многа села са Косова и из суседних области, па се уз остали материјал помињу и многи становници њихови, па чак и њихова етничка припадност кад су несрпског порекла. У њима се поред српских села и српског становништва помињу и неки Власи и њихова насеља, али арбанашка села и арбанашко становништво нису поменути ни једном. Мора се узети да их није ни било јер би на тако прилично великом простору и у толиком броју села морали бити, као и они Власи, поменути у даровима и привилегијама тих манастира“.¹ Урошевић закључује да су у средњем веку већинско становништво на овим просторима чинили Срби, уз присуство малобројних етничких група романског порекла – и да у 17. веку Арбанаса још није било. Уколико су након турских освајања

¹ А. Урошевић, *О Косову*, Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“ – Институт за српску културу – Приштина – Књижара „Свети Сава“ – Гњилане, Приштина – Гњилане 2001, 175.

и продирали у неке крајева Косова (углавном у западне крајеве), они су све до краја 17. века представљали мањину у односу на српско становништво. Арбанаса је на Косову можда било и пре турске окупације, али то су углавном били сточари који су гонили стоку у наше крајеве с јесени на зимовнике које су држали под годишњим закупом. На тим зимовницима је и лети остајао по неки мушкарац да сачува пасиште за следећу зиму, како га не би закупио други сточар. По свему судећи, то нису остаци илирских или илиро-трачких Дарданаца, наглашава Урошевић, већ су то чувари зимовника чију су стоку њени сопственици у пролеће гонили на своје планине у Албанију.

У верском саставу становништво у косовским областима је почетком 16. века било у потпуности хришћанско. Урошевић наводи један пример: „Тако барски надбискуп Петар Бици, пролазећи 1610. године кроз Косово, на путу за Јањево, говори само о католицима српско-хрватског језика у Јањево, о Арбанасима католичким или муслиманским – ни речи. Говорећи о Косовској котлини како је то лепо и добро обрађено поље, каже још, уз то, да је оно пуно православних, или како је он записао шизматичких села“.²

Велики етнички поремећај Косова започиње крајем 17. и током прве половине 18. века. Да би се ослободили османлијског јарма Срби учествују на страни Аустро-Угарске у њеним неуспешним походима на Балкан и у страху од турске освете започињу велике сеобе у Угарску 1690. и 1737. године. Ови догађаји условили су и убрзали продор Арбанаса у наше крајеве који је трајао све до краја четврте деценије прошлог века.

Урошевић наглашава да су узроци арбанашког продирања према Косовско-метохијској области били пре свега економске природе, али да је било и других узрока, најчешће бекство од крвне освете. Слабо земљиште у планинској и кршевитој северној Албанији било је фактор иселјавања становништва. „Код Арбанаса на Косову постоји и знање о њиховом досељавању из Албаније. Сваки Арбанас на Косову зна коме арбанашком племену (фису) припада, чиме се и тако сазнаје завичај њихових предака, пошто су познате матице тих фисова. Многи Арбанаси знају и предео или село одакле су се доселили њихови преци. Тако родови Емручај у Руњево, Алимчевићи у Сушици и Арнол у Вати знају своју

² Старине ЈАЗУ XX, стр. 121, према: А. Урошевић, *О Косову*, 428.

старину (Скадарска Малесија). Родови у Ковачевцу код Качаница знају своју старину у Ибаљи, Мемовић и Уковић из Пуке, Крељзовит у Д. Гадимљи из Нонге (Љума), а род Биба у с. Биби из Шњака, итд“.³

Долазећи као муслимани или примајући ислам по досељењу,⁴ Арбанаси су на Косову постајали повлашћени елемент у односу на српско становништво, Као „неверници“, Срби су потчињени политички, социјално и економски. Тада започиње егзодус српског народа, јер су припадници дивљег брђанског менталитета постали јако агресивни према незаштићеном хришћанско-православном становништву – раји. Кроз цео 18. и 19. век све до ослобођења од турског ропства теку велике српске исељеничке струје са Косова и Метохије. „А они који се из неких разлога нису могли одлучити на исељење испред тих притисака нису имали другог излаза из те тешке ситуације но да пређу у ислам. Па и то није било довољно већ да га неки Арбанас узме у заштиту, што би после као из захвалности за ту заштиту штићеник прешао у фис заштитника“.⁵

Сеоба Срба и процес исламизације Срба који је почео од средине 18. века и трајао све до краја турске владавине на Косову директне су последице арбанашког агресивног похода на ове просторе. И поред зулума и присилне исламизације од стране Арбанаса и Турака, српски живаљ борио се да очува своје духовно, православно биће и свој национални идентитет. Национална свест српског народа у почетку 19. века била је изразита и јака, на шта указују и најстарије светосавске про-

³ А. Урошевић, *О Косову*, 429–430.

⁴ Урошевић посебно разматра појаву двоверства, тј. врсту двоверства у облику тајног хришћанства у привидном исламу. На прелазу из 17. у 18. век двоверство је било јако раширено по северној Албанији, нарочито на територији на којој је католичка црква имала своје припаднике. Са досељавањем у косовске крајеве, долазећи у пределе без католичких духовних центара, њихово је тајно исповедање католичке вере попуштало у корист ислама, и кроз једну генерацију, или највише две, постајали су прави муслимани. Појава двоверства присутна је само у близини католичких жупа (око Призрена, Пећи, Ђаковице, код католичке варошице Јањево и у гњиланском карадагу, у чијој је близини стара католичка жупа Црна Гора или Летничка жупа. Узрок мењању вере и појави двоверства несумњиво је и слабо усађено верско осећање. Вера је код Арбанаса, нарочито код горштака, како то многи путописци и испитивачи истичу, површно обележје.

⁵ Исто, 431.

славе у Приштини, Вучитрну и другим крајевима који су грцали под турско-арнаутском чизмом.

И чифлички режим који је преовлађивао за последња два века турске владавине индиректно је допринео опстанку Срба на косовским просторима. Познавајући Арбанасе као сурове и самоволне људе, и сами Турци власници чифлика (имања) радије су примали Србе и православне Цигане за чифчије (земљорадничке пролетере).

Политичке промене након балканских ратова довеле су до нових етничких промена на Косову, оне су постале узрок исељавања Арбанаса и Турака као и поисламљених и поарбанашених Срба. Започето исељавање настављено је по завршетку Првог светског рата, претежно у Турску и Албанију. Узрок исељавању код многих је страх од освете за недела према својим суседима која су учинили у време турске владавине.⁶

Што се тиче међусобних утицаја и односа етничких група, они су били различити. Док је у периоду турске владавине доминантан турски и арбанашки утицај на језик, ношњу и понашање српског, циганског, католичког и осталог становништва, након балканских ратова и Првог светског рата долази до појачаног утицаја Срба и српске културе. Нарочито у местима у којима су исељавањем остали у мањини, Шиптари прихватају српско-хрватски језик а белу капу замењују шајкачом. Утицај Срба на Шиптаре огледа се и у њиховим презименима. Не сва, али већи део њихових презимена у Косовској котлини има српски облик (Цановић, Биљаловић, Ајазовић, Оцовић, Ђоровић, итд.). „Свакако су један број српских речи Шиптари примили још у својим матицама у Малесији и Дукађину, који су, како се зна, у средњем веку били јако прошарани српским насељима“.⁷

Историја српско-албанских односа је историја крвопролића и међусобних освета, било да су долазиле са једне било са друге стране. Урошевић жели да у име заборава свега лошег у прошлости истакне и мноштво примера добрих односа између суседа. „Тако су у Балканском рату и по пробоју Солунског фронта Срби узимали у заштиту своје добре суседе Шиптаре, а у време непријатељских окупација 1915–1918 и 1941–1944. године ти Шиптари склањали су Србе у своје

⁶ А. Урошевић, *Косово*, Научно дело, Београд, 1965.

⁷ А. Урошевић, *О Косову*, 372–373.

куће. Кад је у таквим неповољним временима било опасно по једне да излазе из села, тада би им други стоку чували“.⁸

У делу Атанасија Урошевића изнета су драгоцене опажања и тачни подаци о пореклу становништва. Указао је на етничке промене, опширно је истакао последице миграција и друга етнографска факта. Кроз његов рад провејава научни метод истраживања и удубљивања у проблем.

Резултате испитивања могу да користе научници разних струка као сигурну документацију за одређено питање којим се баве. Атанасије Урошевић је утврдио пут и својим солидним испитивањима допринео да његови следбеници развију и даље унапреде етнологска истраживања ових простора. Не би се могло замислити данас испитивање ма којег краја Косова а да се претходно не простудира ова драгоцена књига. Њеним објављивањем у време правог изгона српског живља са Косова дуг према великом научнику достојно је одужен. Јер, Косово није у свести и надахнућу српског народа само део животног простора. Оно је више од тога, вековна синтеза духовног и материјалног битисања, егзистенцијална вертикала нашег националног бића која се пропиње од пораза ка победи, од пропасти до васкрснућа.

Snežana Milivojević

ETHNIC STRUCTURE AND ETHNIC CHANGES
IN KOSOVO IN THE WORK OF ATANASIJE UROŠEVIĆ

The paper deals with the ethnic structure of population in Kosovo and Metohija as well as with interrelations and mutual influences of different ethnic groups during the Turkish rule in papers of Atanasije Urošević. The paper mostly encompasses the period after Balkan wars and during and after the First World War.

Key words: Serbs, Albanians, Ethnic structure, Ethnic Processes, Ethnic Groups.

⁸ Исто, 376.